

СУЧАСНІ ФОРМИ І МЕТОДИ ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ ГІДНОСТІ МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ ЯК СМИСЛОЖИТТЕВОЇ ЦІННОСТІ

У статті розглянуто сучасні форми і методи виховання культури гідності молодших підлітків як смисложиттєвої цінності. Особлива увага приділена формам виховної роботи (індивідуальним, мікрогруповим, груповим та масовим). Висвітлено особливості організації та проведення виховних годин та тренінгової роботи з молодшими підлітками, спрямованої на виховання культури гідності, та методи бесіди, обговорення, дискусійні, ігрові та ін.

Ключові слова: сім'я, школа, культура гідності, молодший підлітки, форми, методи.

Виховання культури гідності у підростаючого покоління є наріжною проблемою як українського суспільства, зорієнтованого на демократичні цінності, так і сучасної сім'ї і школи, що потребує відповідних до часу змісту, форм і методів виховання.

Кризові стани українського соціуму, політики, економіки, хоча і до деякої міри можуть негативно позначитися на захисті гідності особистості, однак скасувати таку глибинну пріоритетну цінність не в змозі через невідворотність демократичних процесів. Сучасна людина бажає будувати свої стосунки з оточуючими на основі поваги гідності, тому виховання культури гідності у підростаючого покоління є смисложиттєвою цінністю, яка визначає ставлення особистості до себе і до оточуючих.

Це знайшло своє підтвердження у Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття»), Законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Концепції виховання особистості в умовах розвитку української державності», «Концепції гуманістичного виховання дітей та учнівської молоді», Конституції України, де гідність визначено пріоритетною цінністю.

Філософський аспект культури гідності висвітлювали А. Гусейнов, В. Малахов, С. Шаракшане та інші. У психології різні аспекти проблеми виховання культури гідності особистості відображено у положеннях психологів-гуманістів А. Маслоу, Г. Олпорта, К. Роджерса, В. Франкла, а також у працях вітчизняних психологів, які досліджували проблеми особистості: Л. І. Божовича, А. А. Леонтьєва, С. Л. Рубінштейна.

Різні аспекти культури гідності перебували у полі зору таких педагогів, як І. Бех, С. Удовиська, Н. Чиренко, К. Чорна та інші.

Метою статті є ознайомлення із сучасними формами і методами виховання культури гідності молодших підлітків як смисложиттєвої цінності.

Ми поділяємо точку зору І. Д. Бега, який визначає гідність у статті «Почуття гідності у духовному розвитку особистості» як усвідомлення і переживання особистістю самої себе у сукупності морально-духовних характеристик, що викликають повагу оточення. На його думку, людина культури гідності — це самодостатня особистість: вона покладається лише на себе, на свій внутрішній поклик, а не на інших, не на те, що вони думають про неї, чого від неї очікують, чим захоплюються в ній чи що в ній зневажають, за що винагороджують чи карають. Воля такої людини вільна від спотворень залежності від інших та їхніх намірів, вона цілісна, вільна й незалежна.

Відповідно до цього, зміст виховання визначає його структуру, яка відображає: досвід і пріоритети людства, нації, особистості; основних вихователів (родину, педагогів), суб'єктів виховання, основного учасника виховання культури гідності — дитину, яка є найвищою цінністю; соціальне і природне середовище; педагогічну діагностику; методику виховання культури гідності; організацію процесу виховання, тобто спільні дії всіх учасників виховного процесу; практику виховання і самовиховання. Отже, зміст і структура виховання дають можливість визначити педагогічні умови, найбільш сприятливі для виховання культури гідності молодших підлітків як смисложиттєвої цінності.

Під час роботи використовувались різні форми роботи для удосконалення виховання культури гідності дітей у школі. Вибір форм обумовлювався кількістю вихованців. За кількістю охоплених процесом виховання школярів використовувались індивідуальні, мікрогрупові, групові (колективні) і масові форми.

Груповими формами виховання у нашій діяльності були всі види групової навчально-виховної діяльності учнів, зокрема факультативні заняття. Масові форми виховання є простими і комплексними. У простих зміст розкривався, переважно, за допомогою одного засобу, методу (виступ, лекція, зустріч, розповідь тощо). Комплексні масові форми характеризуються складністю структури, різноманітністю використаних засобів та методів (виховні заходи, виховні години, КВК, тематичний ранок тощо).

Форми виховання, залежно від обраних методів виховного впливу, поділяються на:

вербальні (інформування, збори, лекції, конференції, усні журнали, радіогазети, круглі столи);

практичні (походи, екскурсії, конкурси, ігри);

наочні (шкільні музеї, кімнати і зали, галереї, виставки, тематичні стенди, шкільні газети, бюлетені, кінолекторії).

Спосіб організації кожного виду діяльності потребував творчого підходу від педагога. При цьому слід враховувати, що одні й ті ж форми можуть стосуватися різних напрямів діяльності школярів 5-6-х класів.

Порівняння ефективності різних форм свідчить, що у педагогічній практиці найбільш ефективними є індивідуальні і мікрогрупові форми завдяки можливості оперативно змінювати педагогічну тактику за зміни умов.

Нами були розроблені виховні години для учнів 5-6 класів з виховання культури гідності («Честь і гідність», «Прожити гідне життя, або як ставитись до труднощів і випробувань», «Мое і чуже», «Поважаймо чужі права», «Діти з особливими потребами разом з нами», «Які вони — діти, позбавлені батьківського піклування?», «Чи шануємо ми старших. Погляд у дзеркало», «Наші відомі земляки», «Україна — наша Батьківщина»), на яких порушувалися проблеми ставлення особистості до себе, самопізнання, самооцінки, честі, особистісної, людської, національної гідності, поваги до інших тощо.

Використаний під час виховних бесід рефлексивно-експліцитний метод І. Д. Беха значною мірою залежав від психологічної атмосфери, яку створював педагог у дитячому колективі, і орієнтувався на шляхетне у вихованцеві, його «Я-доброцентроване», що стимулювало б до саморозвитку і самовиховання. Ефективність зазначеного методу забезпечували довіра до дитини та повага її гідності, визнання її досягнень, здібностей, що сприяло вихованню самоповаги й ефективнішої організації навчально-виховного процесу.

Так, на виховній годині «Діти з особливими потребами разом з нами» вчитель звертався до учнів із запитаннями: Чи бачили ви дітей-інвалідів? Чи спілкувалися з такими дітьми? Узагальнюючи відповіді дітей, учитель звертав увагу на Конституцію України, згідно з якою діти-інваліди мають такі ж права, як і звичайні діти, однак потребують більшої уваги і піклування, а також на моральні норми щодо таких дітей. Після чого вчитель разом із дітьми розмірковував над тим, яким чином культура і гідність людини співвідноситься зі ставленням до дітей-інвалідів. Як пов'язано ставлення до дітей-інвалідів з «Я-доброцентрованим» кожного з присутніх? Як переживають діти-інваліди увагу та інтерес до себе? Як спілкуватися з такими дітьми, не порушуючи їхньої гідності? Як реалізують себе діти-інваліди і чого вони можуть досягти у житті? За що ми поважаємо таких дітей? Які негативні стереотипи склалися стосовно дітей-інвалідів? Яким чином вони завдають шкоди суспільству і конкретній особистості? Чому на сьогодні склалася така ситуація? Яким чином можна подолати негативне ставлення до дітей-інвалідів? Що для цього потрібно зробити? Що ми можемо зробити для таких дітей? У результаті, використаний рефлексивно-експліцитний метод дав педагогу і дітям змогу планувати й реалізовувати добродійну діяльність, оскільки є активним методом, який спонукає особистість не лише до роздумів, а й до гуманної практичної діяльності.

Формування умінь і навичок культури гідності, об'єктивного самооцінювання, позитивного самоставлення, вироблення морально-етичних зразків поведінки, здатності до саморозвитку здійснюється у процесі тренінгової роботи. Нами був розроблений тренінг для учнів 5-6-х класів «Школа шляхетності», який дасть молодшим підліткам можливість краще пізнати себе, сприяє розвитку почуття власної гідності, формує впевненість у собі, знайомить зі способами поведінки у різноманітних життєвих ситуаціях, дозволяє побачити себе очима інших. У тренінговій роботі досягається більша відкритість і прямота у ставленні до себе та інших, розширюється усвідомлення потенціалів свого особистісного зростання і розвитку. Кількість учасників варіюється від 15 до 20 осіб. Участь у тренінгу може бути лише добровільною і визначається такими принципами:

1. *Принцип «тут і тепер»*. Багато учасників створюють свій «Я-образ» у відриві від реального життя, що пояснюється механізмом психологічного захисту. Однак головна ідея тренінгу полягає в тому, щоб кожен член групи зміг побачити себе у роботі тренінгу. Це досягається інтенсивним зворотним зв'язком у групі, що будується на довірливих міжособистісних контактах усіх учасників.

2. *Принцип персоніфікації висловлювань* полягає у добровільній відмові від безособових мовних форм, якими часто маскують власне ставлення стосовно когось чи чогось або ж для того, щоб уникати прямих висловлювань у різних життєвих ситуаціях. Тому замість висловлювань: «багато хто вважає», «дехто вважає», «мені казали» тощо. у групі, як правило говорили, використовуючи такі форми: «я вважаю, що...», «я думаю, що...».

3. *Принцип емоційного зв'язку*, відповідно до якого учасники тренінгу мали звертати увагу на власні емоційні стани, а також своїх партнерів з групи під час зворотного зв'язку. Прикладом цього можуть слугувати висловлювання: «Твоя манера говорити на підвищених тонах викликає у мене спротив і роздратування» чи «Твоя звичка вживати грубі слова є принизливою». Відповідно кожному учасникові ставилося завдання перебудувати свій стиль спілкування і виробити вміння чітко формулювати й адекватно висловлювати свої почуття.

4. *Принцип активності* є провідним у поведінці учасників тренінгу. Кожен учасник мав бути обов'язково задіяним у роботі тренінгу, у інтенсивній груповій взаємодії з метою цілеспрямованого спостереження та самоспостереження. Якщо у реальному житті особистість концентрується більше на власних проблемах, то ході під час тренінгу ми спробуємо допомогти молодшим підліткам навчитися поєднувати «зануреність» у себе з активною включеністю в іншого та в аналіз групових процесів. На заняттях заохочується конструктивна дискусія, обговорення чи аналіз проблеми.

5. *Принцип довіри* передбачає створення атмосфери комфорту і довірливого спілкування, забезпечує групову динаміку та визначає результат й ефективність занять. Цьому сприяє звертання до всіх на ім'я, а не на прізвище чи прізвисько, рівність у групі, відсутність любимчиків чи «обраних». Окрім цього, довіра підтримується правилами: «Говоримо правду», «У брехні немає потреби».

6. *Принцип конфіденційності* полягає у рекомендації «не виносити» зміст спілкування за межі групи, що також сприяло становленню довіри і відкритості. Учасникам важливо знати, що їхні думки не розголошуватимуться, що дасть змогу легше включатися у відкрите, щире спілкування. Така конфіденційність зберігає добрі стосунки у групі, дискусійний потенціал.

Усі заняття містять інформативну, діагностичну і розвивальну частину. Обов'язковими для всіх занять є вітання, ознайомлення з темою заняття, очікування, емоційна розминка, вправи, ситуації взаємодії, тестування, самотестування, підведення підсумків, рефлексія, домашнє завдання.

Розроблений нами тренінг складається з двох блоків.

Перший блок орієнтований на розвиток у молодших підлітків адекватного самосприйняття, позитивного самостварення, інтересу до самопізнання та об'єктивної самооцінки.

Другий блок тренінгу спрямований на формування впевненої гідної поведінки у суспільстві, школі, сім'ї, конструктивної взаємодії, навичок самовпливу та самовиховання; розвиток уміння розуміти свій емоційний стан та інших, повага гідності своєї і оточуючих.

У роботі з учнями 5-6-х класів важливо сприймати дітей такими, якими вони є, визнавати право кожного з них на власну думку, враховувати інтереси і потреби усіх учасників тренінгу, бути виваженими, дати можливість кожному учаснику розкритись. Водночас важливо акцентувати увагу на значущості для кожного поставленої проблеми, обґрунтовано добирати зміст, форми і методи виховної діяльності, дотримуватися пошукового характеру заняття, використовувати ігрові методики, створювати доброзичливу творчу атмосферу, дотримуватись положень гуманістичної етики і встановлених правил, ставити відкриті запитання, дякувати присутнім за участь у роботі.

Під час тренінгу, як правило, використовуються методи, орієнтовані на акумулювання ідей («Мозковий штурм», «Мікрофон», складання списку пріоритетів, презентація); методи, орієнтовані на розкриття проблеми (робота в групах, вправи, проєктивне малювання, ігрове моделювання, рольові ігри, психодрама), дискусійні методи (дебати, дискусії, обговорення великою і малою групою, круглий стіл), діагностичні методи (анкетування, тестування, опитування, незакінчене речення).

Для молодших підлітків нами були розроблені такі тренінгові заняття: «Знайомий і незнайомий Я», «Упевнена, невпевнена і груба поведінка», «Почуття власної гідності», «Я в своїх очах і в очах інших людей», «Будьмо ввічливими», «Мої права і права інших людей, або як поважати гідність інших людей», «Людина творець самої себе, як розвивати свої здібності і можливості», «Образ. Чому ми ображаємося?»

У процесі тренінгової роботи педагогом спільно з дітьми були розроблені правила роботи у групі:

1. Добровільність участі. Будь-яка дитина може відмовитися від завдання, але при цьому подати умовний знак. (Домашнє завдання — придумати забороняючий знак).
2. Не існує правильних і неправильних відповідей. Правильна та, яка висловлює твою думку.
3. Анонімність ситуацій, що розповідаються.
4. Краще промовчати, ніж говорити не те, що думаєш.
5. Говорити від свого імені і про свої почуття.
6. Не можна давати оцінку виступу, якщо людина сама про це не попросить.
7. Не можна по закінченні занять обговорювати те, що ми дізнаємося один про одного на заняттях.
8. Говорити по черзі, не перебивати, поважати думку співрозмовника. Один говорить — усі слухають.
9. Приймати себе та інших однокласників такими як є.

Тренінгова робота проводилась не лише з дітьми, а й з батьками, що дало змогу гуманізувати виховання дітей у сімі та мінімалізувати застосування авторитарного стилю виховання. Зокрема, ми радимо педагогам використати модифіковану нами методику Л. М. Журавської щодо доцільного використання батьками критики у виховному процесі молодших підлітків, що передбачає повагу їхньої гідності і ставлення до них як до суб'єктів виховання.

Запропонований нами тренінг для батьків «Саморозвиток батьків і формування навичок конструктивної критики у вихованні молодших підлітків» ставив за мету стимулювати до активної роботи на тренінгах, формувати мотивацію готовності до самозмін, готовність виховувати культуру гідності у молодших підлітків у сімі, використовуючи адекватні методи виховання.

Під час тренінгу з батьками відпрацьовувались навички використання критики-похвали, індиферентної критики, критики-занепокоєності, критики-співпереживання, критики-жалю, критики-подиву, критики-пом'якшення, критики-попередження, критики-вимоги, критики-підбадьорення, критики-докору, критики-надії, критики-аналогії, критики-зауваження, конструктивної критики та критики побоювання.

Водночас, адресат критичних зауважень міг застосовувати різні способи відповідей:

- а) повного прийняття критики (можливо, техніка негативного твердження, за якою йде техніка негативного запитання);
- б) непогодження з критикою (якщо вона неадекватна або висловлена занадто абстрактно, або переходить на особистість, замість того, щоб описувати, наприклад, поведінку);
- в) часткового прийняття критики (погодитися, що, *можливо*, той, хто критикує, правий, *але* Ви маєте право на свою думку).

Батькам також радили подумати над запитаннями:

- Що дізналися в процесі зворотного зв'язку?
- Які ключові моменти виявили у процесі роботи?
- Що Ви відчували, коли Вас критикували?
- Які варіанти критичних оцінок сприймаються легше, а які ображають?
- Що потрібно рекомендувати для впевненої взаємодії в процесі здійснення та вислуховування критики?

У роботі з молодшими підлітками широко використовувалися методи стимулювання (похвала, заохочення, створення ситуацій успіху) тощо, які переконували дітей у їхній значущості, цінності результатів їхньої творчості чи праці. Такий підхід вселяв у молодших підлітків оптимізм та спонукав до активності:

- відповідно до вікових та індивідуальних особливостей дітей разом з психологом чи педагогом розроблялась програма самовиховання і самотворення;
- створювались умови для позитивного самоставлення молодших підлітка, на основі процесів рефлексії, апробації власних сил у різних сферах життя та діяльності;
- вияв дорослими (батьками, педагогами) віри в силу та здібності молодших підлітків, що створює належні умови для виховання культури гідності у молодших підлітків.

Таким чином, використання сучасних форм і методів у вихованні культури гідності молодших підлітків як смисложиттєвої цінності дає змогу оптимізувати виховний процес, залучити до активної участі усіх суб'єктів виховного процесу, формувати уміння і навички гідної поведінки у дорослих і дітей. Водночас подальшого дослідження потребує проблема культура гідності у різних соціальних групах, вивчення особливостей самооцінки і самоставлення у дітей підліткового віку, розроблення відповідних методик і технологій виховання.

Література

1. Бойбіна Ю. В. Програма «Розвиток самопізнання і впевненості в собі у дітей 10-12 років» / Ю. В. Бойбіна. — Харків : ФОП Лотох М. Г., 2007. — 81 с.
2. Главацька О. Основи самовиховання особистості : навч.-метод. посіб. / Ольга Главацька. — Київ : Кондор, 2008. — 206 с.

3. Журавська Л. М. Соціально-психологічний тренінг : розвиток якостей особистості працівників сфери туризму : навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів. — К. : Видавничий дім «Слово», 2006. — 312 с.
4. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посіб. / Н. Є. Мойсеюк. — К. : Педагогіка, 2003. — 615 с.

В статті розглядаються сучасні форми та методи виховання культури достоїнства молодших підлітків як смислорозумної цінності. Особливу увагу приділяється особливостям організації та проведення виховальних годин та тренінгової роботи з молодшими підлітками та їх батьками, спрямованої на виховання культури достоїнства, а також освітні методи бесіди, обговорення, дискусійні, ігрові та ін.

Ключові слова: *сім'я, школа, культура достоїнства, молодші підлітки, форми, методи.*

K. O. Zhurba

Modern Forms and Methods of Educating Dignity Culture of Younger Adolescents as a Value of Life Meaning

The Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (9 Berlynskoho Str., Kyiv, Ukraine)

The article is devoted to the modern forms and methods of educating dignity culture of younger adolescents as a value of life meaning. Forms of educational work such as individual, micro-group, group and mass are considered in detail. The peculiarities of organization and conducting of the educational classes as well as trainings with younger adolescents and their parents are discovered. These measures are aimed at education of dignity culture by the instrumentality of expedient educational methods. The methods are oriented at the accumulation of ideas, solving problems, reflective and explicit conversations, discussions, debates, games, encouragement, etc. The features of the training «Self-development of Parents and Formation of Constructive Criticism Skills in the Education of Younger Adolescents» are disclosed. All participants of the educational process of this training have improved their skills of subject-subject interaction.

Keywords: *family; school; culture of dignity; younger adolescents; forms; methods.*

References

1. Boibina, Yu. V. (2007). *Prohrama «Rozvytok samopiznannia i vpevnenosti v sobi u ditei 10-12 rokiv»* [Program «Development of Self-Knowledge and Self-Reliance of 10-12-years old children]. Kharkiv: FOP Lotokh M. H.
2. Hlavatska, O. (2008). *Osnovy samovykhovannia osobystosti* [Foundations of Self-Education of Personality]. Kyiv: Kondor.
3. Zhuravska, L. M. (2006). *Sotsialno-psykholohichni treninh: rozvytok yakosti osobystosti pratsivnykiv sfery turyzmu* [Social and Psychological Training: Development of Personal Qualities of Tourist Sphere Workers]. Kyiv: Publishing House «Slovo».
4. Moiseiuk, N Ye. (2003). *Pedahohika* [Pedagogy]. Kyiv: Pedahohika.